

Doi Numarası / Doi Number: [10.55666/folklor.1085827](https://doi.org/10.55666/folklor.1085827)

ŞANLIURFA'DA KADİM BİR SANAT: KAZAZLIK***

Hanım Handan AğIRMATLI* & Hacer Nurgül BEGİÇ**

Öz

İlkçağlardan itibaren insanlar öncelikle hayatta kalma mücadelesi vermiŐtir. Bu amaçla çevrelerinden elde ettikleri malzemelerle barınma, beslenme ve giyinme ihtiyaçlarını karŐılamaya dönük üretimler yapmıŐlar ve sürekli gelişim içinde olmuŐlardır. Bu bağlamda başlangıçta olumsuz iklim koŐullarından korunmak amacıyla ortaya çıkan giyinme ihtiyacı zaman içerisinde toplumsal gelişmelerle farklı işlevleri de üstlenmiştir. Farklı iklim ve coğrafyalar da yaşayan, farklı yaŐam biçimi, inanç ve hayat anlayıŐına sahip toplumların giyimleri de birbirinden farklı olmuştur. Böylece giyim kuşam kavramı cinsiyet, yaŐ, ekonomik ve sosyal durum, çevresel faktörler, inançlar, etnik kimlik, coğrafi konum, iklim koŐulları, toplumsal statü ve yaŐanılan zamanın gerekliliklerine göre Őekillenerek toplumların kültürel birikimlerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Zengin bir giyim kuşam kültürüne sahip Anadolu coğrafyasında giyim başa, bedene ve ayağa giyilenler olmak üzere üç ana başlıkta incelenebilir. Giyim kuşam anlayışının çevresinde oluşan ve giyimin tamamlayıcı unsurlarından olan takı ve aksesuarlar da bu zenginliğin önemli bir unsuru olarak karŐımıza çıkmaktadır.

Şanlıurfa geçmişte birçok medeniyete yurt olmuş kadim şehirlerimizdendir. Birçok kültürel birikimin bir arada bulunmasından dolayı geleneksel el sanatları alanında da çeşitlilik bulunmaktadır. Geleneksel el sanatlardan birisi de geçmiş yıllarda yaygın olarak yapılan günümüzde ise eski değerini ve işlevselliğini kaybederek kaybolmaya yüz tutan Kazazlık zanaatıdır. Ham ipeği, iplik haline getiren kimseye kazaz, ipek işleyen ve satan zanaat dalına kazazlık denir.

Köyden kente göç, yaŐam biçimlerinin deđiŐmesi, sanayileŐme ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte ihtiyaçları gidermede artan çeşitlilik ve seri üretim, atölye ortamında kısıtlı üretimlerle sürdürülmeye çalıŐılan geleneksel el sanatlarını da olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan iletiŐim ağının hızlanması, internet ve medyanın giderek artan etkisi sonucu küresel sermaye Őirketlerinin dünya pazarlarında giderek artan etkileri ile oluşan moda kavramı toplumları her geçen daha çok etkilemektedir.

Bu çalışmada, Şanlıurfa'da ipek, çeşitli iplik ve tellerle yapılan kazazlık sanatının, tarihsel süreci ve yapım teknikleri incelenecektir. Bu amaçla yazılı ve sanal kaynaklar taranmış ve saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasında geleneksel kazaz ustaları ile görüşme ve gözlemler gerçekteŐirilmiştir. Tarihsel süreçte deđiŐim ve gelişimin Őartları ile kazazlık sanatının geçmişten günümüze durumu incelenmiş ve günümüzdeki son durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, geleneksel, el sanatları, Şanlıurfa, kazaziye, kazazlık.

AN ANCIENT ART IN SANLIURFA: KAZAZLIK

Abstract

Since ancient times, people have primarily struggled to survive. For this purpose, they have made productions to meet their shelter, nutrition and clothing needs with the materials they have obtained from their environment and have been in continuous development. In this context, the need for dressing, which initially emerged to protect itself from adverse climatic conditions, has taken on different functions over time with social developments. Societies living in different climates and geographies and having different lifestyles, beliefs and understandings of life have also differed from each other. Thus, the concept of clothing has formed an important part of the cultural accumulation of societies

*** Bu çalışma için gerçekteŐtirilen görüşmeler 2020 yılı öncesine ait olduğu için Etik Kurul Onay Belgesi bulunmamaktadır.

* Uzman, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, hh.agirmatli@gmail.com ORCID: 0000-0002-8313-2759

** Doç.Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir/Türkiye begicnurgul@gmail.com ORCID: 0000-0002-5727-7516

by being shaped according to gender, age, economic and social situation, environmental factors, beliefs, ethnic identity, geographical location, climatic conditions, social status and the requirements of the time lived. Clothing in the Anatolian geography, which has a rich clothing culture, can be examined under three main headings as those worn on the head, body and feet. Jewelry and accessories, which are the complementary elements of clothing and formed around the understanding of clothing, appear as an important element of this richness.

Şanlıurfa is one of our ancient cities that has been home to many civilizations in the past. Due to the coexistence of many cultural accumulations, there is also diversity in the field of traditional handicrafts. One of the traditional handicrafts is Kazazlık craft, which has been widely practiced in the past years, but is about to disappear by losing its old value and functionality today. The person who turns raw silk into yarn is called kazaz, the craft that processes and sells silk is called kazaz.

Migration from the village to the city, the change in lifestyles, industrialization and the development of technology, increasing diversity and mass production in meeting the needs also negatively affected the traditional handicrafts, which are tried to be continued with limited production in the workshop environment. On the other hand, as a result of the acceleration of the communication network, the increasing influence of the internet and the media, the concept of fashion, which is formed by the increasing effects of global capital companies in the world markets, affects the societies more and more.

In this study, the historical process and production techniques of the Kazaz art made with silk, various threads and wires in Şanlıurfa will be examined. For this purpose, written and virtual resources were scanned and fieldwork was carried out. During the fieldwork, interviews and observations were made with traditional kazaz masters. The conditions of change and development in the historical process and the state of the art of Kazazism from the past to the present have been examined and its current state has been evaluated.

Keywords: Culture, traditional, handicrafts, Şanlıurfa, kazaziye, kazazlık.

GİRİŞ

İnsanoğlu ilkçağlardan bugüne gelenekleri, görenekleri ve inançlarını yaşadığı toplumun koyduğu kurallar çerçevesinde yaşamış ve yaşadığı çevreden elde ettiği malzemelerle işlevsel olarak kullanacakları araç ve gereçleri üretmişlerdir. Türkler yaşamsal ihtiyaçlarını üretmiş ve el sanatlarını geliştirmiştir. Türkler Orta Asya'dan Anadolu topraklarına göç ederken kendilerine has el sanatlarını yeni yurtlarına da taşımış ve karşılaştıkları yeni kültürler ile harmanlamışlardır. Selçuklu Devleti ile başlayan Anadolu Beylikleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile devam eden Anadolu Türk tarihinde el sanatları her dönemde gelişerek üretimlerine devam etmiştir.

“Selçukluda fütüvvet ve ahilik ve anlayışının hakim olması ve bu dönemde sûfilerin barınma ve konaklama ihtiyaçları için yapılan ve ribat, tekke, buk'a, duveyre, hankâh, savma'a, imaret, medrese, âsitâne, dergâh, gibi terimlerle” (Babinger ve Köprülü, 1996: 25) *“ ifade edilen yapılar asli, görevlerinin yanı sıra dinî ve meslekî eğitim merkezleri konumundadır ”* (Ocak, 2009: 377). Ahilik sistemiyle mesleki gelişimi ve her türlü mesleki konuları bir arada barındırması Selçuklular'ın sanat ve zanaata vermiş oldukları önemin göstergesidir.

Osmanlı tebaasında yaşayan herkesin *“belirli bir mesleği bulunmakta ve meslek sahibi olmak şerefli bir görev sayılmaktaydı. Öyle ki Osmanlı'da padişahların da uğraştığı birer zanaatları bulunmaktaydı”* (Kırımtayfı, 1996: 2). *“Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti sanat ve sanatçıyı her daim değer vermiş ve saraylarında çeşitli zanaat ve sanat ile uğraşanların yer aldığı “Ehl-i Hiref” adında bir teşkilat yapısı oluşturulmuştur. Bu teşkilatın ilk olarak ne zamana başladığı bilinmemekte sarayın sanat faaliyet teşkilatlanması II. Bayezid (1481-1512) döneminde başladığı ancak II. Mehmet (1451-1481) döneminde Edirne Sarayı'nda bu tür teşkilatlanmanın var olduğuna dair kayıtlar olduğu bilinmektedir”* (Çetintürk, 1963: 722). Anadolu coğrafyasında halk kendi arasın aynı saraydaki gibi teşkilatlar ve loncalar oluşturmuştur. Zamanla bazı zanaatlar zamanla öğretilmediği gelecek kuşaklara aktarılmadığı için yok olmuş bazı zanaatlar sanata dönerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Anadolu'nun tarihsel, kültürel, geleneksel zenginliklerini bir arada yaşatan ender şehirler arasında yer alan Şanlıurfa'da geleneksel yapı günümüzde hala devam etmektedir. Geleneksel yapıyla birlikte geleneksel sanatlarının birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Bu geleneksel el sanatlarından biri de kazazlık sanatıdır. Kazazlık geçmişte Şanlıurfa Kazaz Pazarı'nda 40-50 usta tarafından yaygın yapılmıştır. Kazaz ustalarının üretimlerinin birçok aşaması evlerinde anneleri, eşleri, kızları ve yakın akrabaları ile icra edilmiştir.

Bu çalışmada Şanlıurfa'da kazazlığın tarihsel süreci, kazazlığın kullanıldığı alanlar, kazazlıkta kullanılan malzemeler ve özellikleri, kazazlık teknikleri kullanılarak geçmiş dönemlerden günümüze kadar gelen kazazlık ürünleri yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı; geçmişten günümüze kazazlık sanatının kullanım alanlarının tespit edilerek kayıt altına alınması, gelecek kuşaklara aktarımı, bilinirliğinin sağlanması, geleneksel el sanatları birikimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Kazazlığın Tarihçesi ve Şanlıurfa'da Kazazlık

Kazaz; (Arapça; kazzaz) ham ipeği iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse diye tanımlanmaktadır (Anonim, 2006). Başka bir tanımı; kazaz veya kazzaz, ipek işleyen ve ipek satan anlamıyla beraber, bir sanata verilen addır. Önceden haddeden geçirilerek belli inceliğe getirilen altın ve gümüş teller bir çıkrık aracı ile eğrilerek sağlamlaştırılmaktadır. İçi ipek dışı altın veya gümüş olan bu malzemeden tarih boyunca tespih kamçısı ve düğme yapılmıştır. Çok ince bir örgü işçiliğini gerektiren bu sanatın kaynağı Kafkasya, Dağıstan olarak ifade edilmektedir (Kuşoğlu, 2006: 262). Lidyalılardan Anadolu'ya miras kalmış olan kazazlık zanaatı, Osmanlılar aracılığıyla Anadolu'nun belli yerlerinde yapılarak günümüze kadar ulaştırılmıştır (Terzi, 2007: 4).

Bugün Fransa'da bulunan “Metali'üs Saade adlı eser, 16. yüzyıla ait bir el yazmasıdır. (And, 1998: 349-350). “Metali'üs Saade isimli eser, Fransa, Paris, Bibliotheque Nationale'de Sup. Turc. 242 de kayıtlıdır ve 32-33. sayfalarında 56 küçük figür, 7 gezegen ile farklı meslek ve sanatlar tasvir edilmiştir” (Blochet, 1914-1920: 308; Stchoukine, 1966: 1520-1622; Baer, 1967; Berthier, 1983: 52; Süslü, 1995: 272.) Bu eserde kazazlık mesleği; *“Dördüncü sıra ilk karede Şems yani güneş simgelenir. Şems (Güneş), temsil ettiği*

kişilerde aydınlığı, liderliği, şerefi, para ve yaratıcılığı simgeler. Güneşin temsil ettiği meslek grupları ise padişah, bey, altıncı, kuyumcu, kalkancı, kazzaz ve sarraftır “ (Süslü ve Urfalıoğlu, 2012: 2869).

Kazazlık/ kazaziye / gazezlik/ gazazlık ipek teziciliği vb. farklı yöresel olarak isimlendirilen bu sanat, ipek iplik üzerine çok ince altın ve gümüş teller sarılarak oluşturulan kılıptan adı verilen metal iplikler oluşturularak yapılan bir sanattır. Geçmiş dönemlerde kılıptanlar simkeşler tarafından hazırlanmış dokumacılar, terziler ve kazazlar tarafından kullanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sarayın birçok alanda ihtiyaçlarının giderilmesi için zanaat ve sanat alanında ustaların bulunduğu ehl-i hiref teşkilatı oluşturulmuştur. İçinde çeşitli meslek gruplarına yer verildiği ehl-i hiref teşkilatında çalışanların bulunduğu ilk defter Topkapı Saray Müzesi Arşivi'nde D.9612 numaraya kayıtlı Uzun Çarşılı tarafından makale olarak yayımlanmış (Uzunçarşılı, 1986: 23-76) Rebiülâhîr 932/Ocak-Şubat 1526 tarihli defterdir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine denk gelen gelen defterde otuz dokuz grubun bulunduğu deftere 403 sanatkar/zanaatkar ve 179 şakird (çırak) olmak üzere 582 çalışanın ismi kaydedilmiştir (Tez, 2016: 31) .

16. VE 17. YÜZYILDA GRUPTA ÇALIŞAN SAYISI	1526	1545	1558	1596	1606	1624	1638	1650	1651	1654	1655	1656	1656	1688
CEMAAT-İ GAZAZZAN-I HASSA	11	13	12	49	26	36	32	32	33	32	32	32	33	11
ŞAKİRDAN	4	3	5	19	14	9	14	9	6	8	6	6	6	-

Tablo 1. (Prof. Dr. Zeki Tez Meslekler Tarihi kitabından alınmıştır)

Sarayın ileri gelenleri için ipek işleyen saray terzileri grubunun adı deftere “ cemaat-i gazazzazan-ı hassa” şeklinde yazılmıştır. Ehl-i hiref defterinde bu gurup 16.yüzyılda sayısı 68'e kadar çıkmıştır (Tez, 2016: 56). Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde yer alan ehl-i hiref teşkilatındaki kazazların sayıları tablodaki gibi belirtilmiştir.

Kazaz ve çırakların sayıları ihtiyaç dahilinde değişiklikler yapıldığı tablodaki sayılardan anlaşılmaktadır. Sarayda bulunan önemli kişilerin giyim kuşam süslemesinde, at koşum takımlarında, silah, kamçı vb. ürünlerin üretiminde kazaz ustaları kazazlık tekniklerini kullanarak süslemeler uygulamışlardır.

Kazazlık mesleğini icra ettiğinden dolayı yüzyıllar önce Şanlıurfa'da birçok aile “kazaz” lakabıyla bilinmekteydi. Soyadı kanununun 1934 yılında yürürlüğe girmesi ile bu aileler; Kazaz, Örer, İpekçi, İplikçi, İpeksever soyadlarını almışlardır (KK6).

Geçmiş yıllarda kazazlar yer aldığı için adını çarşıya veren Kazaz Pazarı'nda günümüzde kazaz ustası ve atölyesi bulunmamaktadır. Çarşı içinde bulunan eski kazaz ustası Fethi Suveren günümüzde çeşitli örtüler satmakta, rahmetli kazaz ustası Mehmet Tezcanlar'ın oğlu Ali Tezcanlar babasından öğrendiği yassı iggal/egal ve nadiren kıramadığı kişilerin tespihlerini tamir edip püskül yapmaktadır. Kazaz Pazarı'nda evlerde çoğunlukla kadınların yaptıkları iggal/egal kazazlık ürünlerini halen Kazaz Pazarı'nda satılmaktadır.

Kazaz Pazarı (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Kazazlık ustası Abdurrahman İpek yıllarca bu sanatı tek başına devam etmiş (1911-2002) 91 yaşında Urfa'da vefatından sonra Şanlıurfa'da kazazlık sanatı uzun yıllar boyunca yapılmamıştır. 2010 yılında Şanlıurfa Valiliği ve Gazi Üniversitesi ortak projesi doğrultusunda açılan GESEM' de eski kazaz ustalarından biri olan Mehmet Emin Güngör kazazlık kursunu açmasıyla yeniden başlanmıştır. GESEM biriminin kapanması ile Şanlıurfa Balıklıgöl Rıvzaniye Medresesi'nin odaları geleneksel el sanatları ustalarına atölyelerine dönüştürülmüştür. Kazazlık sanatının tek ve son temsilcisi olan Mehmet Emin Güngör ve eşi bu sanatı tanıtmaya, yaşatmaya ve üretmeye devam etmektedirler.

2. Şanlıurfa Kazazlığında Kullanılan Araç ve Gereçler

“Kazaz ustalarının en önemli aracı iş ağacıdır. Kazaz ustası işlerini bu basit aletti kullanılarak yapmaktadır. İş ağacı 40 cm uzunluğunda 15 cm eninde yassı bir tahta üzerine dikine yerleştirilen 30 cm uzunluğunda ve 3 cm çapında yuvarlak iki ahşap parçadan oluşan iş ağacı üzerinde gerçekleştirilir. Yuvarlak ahşap parçaların üst kısmı iplikleri tutacak şekilde tasarlanmıştır. Aynı zamanda bu parçalar yassı tahtadan çıkarılıp takılma özelliğine sahiptir” (Akpınarlı, vd. 2012:310). Kazaz ustası bu iş ağacına yapacağı ürüne göre iplikleri yerleştirerek işlemler yapmaktadır. Portatifir rahatlıkla istediği yere bu ağacı taşıyabilmektedir.

Kazaz atölyesi ve iş ağacı (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Geçmiş yıllarda Şanlıurfa'da kazazlık sanatı ile uğraşan ustalar deve ve koyun yünü, ipek, floş, sim, naylon, orlon vb. birçok iplik çeşidini kullanarak bu sanatı yıllarca sürdürmüşlerdir. İpekçilik Urfa'da 100-150 yıl öncesine kadar önemli bir sektör durumundaydı. Urfa bahçelerinde bugün de görülen çok sayıda dut ağacının zamanında ipekböcekçiliğinde kullanıldığı yörenin yaşlıları tarafından dile getirilmektedir. Geçmiş dönemlerde ipekçilik tamamen terk edildiğinde ipek iplikler kazaz esnafları tarafından Diyarbakır, Bursa'dan getirilmiştir (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011: 92). Floş, naylon ve orlon iplikleri ustalar tarafından doğal ipliklere alternatif olarak kullanmışlardır.

Kazazlıkta kullanılan iplikler (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Kazazlıkta kullandığı deve ve koyun yünlerinin kırılma, yıkanma, taranma ve eğirilip iplik haline dönüşmesinden sonra herhangi bir boyama işlemine tabi tutmamış doğada olduğu rengiyle kullanılmıştır. Fakat ipek ipliklerde doğal boyama yöntemleri kullanılarak renklendirilmiştir.

Basit el tarağı ve deve yününün taranması işlemi (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Deve ve kahverengi koyun yünler temizleme işlemlerinden sonra iplik duruma gelmesi için makinada ya da elde taranması gerekir. ‘*Bu işlem genellikle basit el tarağında kadınlar tarafından yapılmıştır. Basit bir el tarağı yassı bir tahta üzerine belirli aralıklarla yerleştirilmiş iki sıra çivilerden oluşan aletlere verilen isimdir. Tarama işlemini yapan kişi, iki eliyle tuttuğu bir tutam yapağıyı el tarağının dişleri arasına geçirerek yapağıyı her iki taraftan çeker. Kısa ve kirli elyaf tarak üzerinde dişlilerin üzerinde kalarak paralel ve tül haline gelen liflerden ayrılarak tarak üzerinde kalır. Çekme işlemi sırasında her iki elde kalan parçalar birleştirilir ve bu işlem defalarca tekrarlanarak lifler paralelleştirilir*’ (Uğurlu, 2018: 17).

Teşi (iğ/kirmen) yünün eğirilmesi (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

İnsanoğlu eski çağlardan beri yün vb. lifleri ipliklere dönüştürmek için iğ/kirmen kullanmışlardır. İğ/kirmenler kullanılarak yün liflerinin aynı yönde döndürülmesi ile iplik elde edilmektedir. Şanlıurfa yöresinde “teşi” adı verilen bu aletlerle ipler eğirilmektedir.

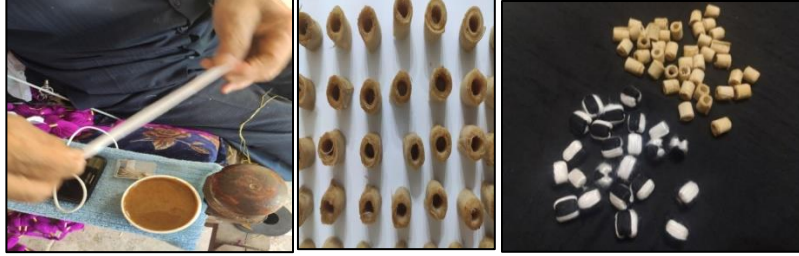
Şanlıurfa’da yassı iggal/egal yaparken kazaz ustaların gümüş ve bakır teller kullanmışlardır. Şanlıurfa’da bakır tel daha çok tercih edilmiştir. İş ağacına sarılan yün ipliklerin üzerine tellerin belirli yönde sarılıp desenler elde edilmiştir.

Bakır ve gümüş teller, bakır teller ile örülmüş yassı iggal/egal (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Kazazlıkta kullanılan bir diğer malzeme ise çiriştir. ‘*Çiriş otunun kökünün öğütülmesiyle yapılan ve su ile karılarak tutkal gibi kullanılan esmer, sarı bir toza çiriş denilmektedir*’ (TDK, 2021). Şanlıurfa’da kadınların eski dönemlerde kullandığı baş donatılarının yaparken ince ve yumuşak patiska kumaşın üzerine

çiriş sürülmek sureti ile boncuklar elde edilip baş süslemelerinde bu hazırlanan bu boncukların üzeri siyah ve beyaz renkte ipek ya da orlon iplikler ile işlenerek kullanılmıştır. Günümüzde çeşitli plastik renkli boncuklar kullanılmaktadır.

Çiriş ve çiriş ile hazırlanmış ve işlenmiş boncuklar (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Kazaz ustalarının iplikleri boylarını eşitlemek için makas, ipliklerin birleşim yerlerini sağlamlaştırmak için çakmak, bazı teknikleri uygularken çeşitli boylarda iğneler kullanarak kazazlık tekniklerini uygulamışlardır. Saç bağı, Suruç top püskülünün üsküf kısmını işlerken ve boncukların yapımında yumuşak dokulu kumaşlar kullanmışlardır.

3. Şanlıurfa’da Kazazlığın Kullanıldığı Alanlar

Şanlıurfa ve çevresinde kazazlık sanatı kadın ve erkek giyiminin tamamlayıcı unsuru olarak yaygın kullanılmaktaydı. “Kazazlıkta kullanılan şeritlere, çeşitli maddelerden yapılan dar, uzun, yassı, örülmüş ve dokunmuş bant ve kolonlara” (Eronç, 1984: 180) verilen isimdir. “Birkaç ipliğin bir arda bükülmesi ve örülmesi ile oluşan kaytanlara kordon denilmektedir. Elle yapılan kordon ve şeritler ipliklerin yer değiştirmesi, bükülmesi ve örülmesi ile oluşturulmaktadır. Baş süslemelerinde, heybe ve çantaların saplarının yapımında, saç örgülerinde, kullanılan şerit ve kordonların yapımında isteğe bağlı ister tek renk iplik ister iki veya daha fazla renk iplikler kullanılmıştır. Geçmiş dönemlerde yaygın olarak ipeğin kullanıldığı bir tür ilmeksiz ve ilmekli örgüler, bugün iplik özelliğine sahip malzemeler ile çeşitli aksesuarlar oluşturulmuştur” (Akpınarlı, vd. 2012:307).

Aba düğmesi ve kemer örneği (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Şanlıurfa geçmiş dönemlerde “Dokuma tezgâhlarda ipekli alaca ve çeşitli renklerde perdelikler ve minder, yatak, yastık ve yorgan yüzü imal edilmektedir. Ayrıca beyaz bezler ve yünden imal edilen yazlık şallar, iplik ve yünden kilim ve halılar ile kıldan çuval, torba ve kara çadır üretilmektedir” (Kapaklı, 2013: 26). Dokuma ürünlerinin kenar temizliği, süslemesi ve işlevsel olarak ürünleri kullanışlı hale getirmek için kolon, kaytan şerit, püskül, sap, düğme, ip gibi ihtiyaçları doğmuştur. Bu ihtiyaçları gidermek için farklı alanlarda kullanılan işlevselliğinin yanında dokumalar ile uyumlu olabilecek farklı teknikler de kullanmışlardır.

Aba ve havut örneği (Yasin Küçük Arşivi)

Geçmiş yıllarda sıkça kullanılan abaların ön kısımlarında kullanılan şerit ve kaytanlarda kazazlık teknikleri kullanılmıştır. Abaların ön kısmında yer alan bağlantı yerlerine kullanılan iplik, düğme ve püsküllerde kazazlık teknikleri kullanılmıştır (KK1). Aba kadınlar tarafından giyildiği gibi erkekler tarafından da tercih edilmiştir. Günümüzde de hala yaygın olarak kullanılmaktadır (KK5).

Bölgede dokunan aba, kilim, heybe, yük taşımada binek hayvanlar için kullanılan birçok dokuma üründe kazazlık tekniklerine yer verilmiştir (KK4). Kimi zaman heybeye takılan bir sap ya da püskülde kullanılırken, kimi zaman bir at koşum takımında kullanılan süslemelerde, bele bağlanan bir kolon dokumada, kilimlere yapılan püsküllerde, çadırlarda yapılan süslemelerde ve gerek duyulan şeritlerde vb. birçok dokumada kazazlık tekniği olan kordon ve şeritler kullanılmıştır. Aynı şekilde yük taşımada da kullanılan havut, heybelerde, bayram ve özel günlerde atlarını ve yetiştirdikleri hayvanlarını güzel göstermek için ibrişimlerden, kaytanlardan yapılmış yularlar ve at koşum takımlarında eyer ve başlıkları renkli ve gösterişli püskülleri oluştururken kazazlık tekniklerini kullanmışlardır.

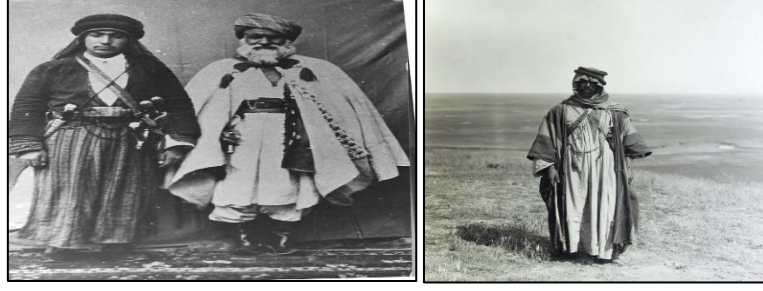

Heybe, havut ve duvar süslemesi örnekleri (Yasin Küçük Arşivi)

Eski dönemler kullanılan köstekli cep saatinin yelek ve saat arasındaki bağlantı kısmını sağlamak için ve kendilerini korumak için kullandıkları silahları taşımak için 1- 2 cm genişliğinde kaba ibrişimle kazazlık teknikleri kullanılarak örülmüş kaytan, kordonlar işlevsel özelliğinin yanında aksesuar görevi de üstlenmiştir. Günümüze kadar gelmiş örnekleri bulunmamaktadır.

Saz/bağlama ve tespih püskülü (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Saat ve tabanca kaytanı örnekleri (Yasin Küçük Arşivi)

Şanlıurfa yöresinde “bağlama” ya “saz” ismi verilir. Kişinin beğenisine göre belirlenen 15-20 cm uzunluğunda iki renk kullanılarak kazazlık teknikleriyle oluşturulan sazın sap kısmına bağlanan püsküller der daim kullanılmıştır.

Şanlıurfa’da tespihçilik günümüze kadar gelmiş fakat eski kazaz ustalarının ipek ibrişimlere dizdikleri tespih tanelerine uygun renklerde işlemiş oldukları püskül ile yapılmış tespih ve tespih püskülü bulunmamaktadır.

3.1.Şanlıurfa Giyim Kuşamında Kullanılan Kazazlık Ürünler

Şanlıurfa tarihi dokusu kadar zengin bir giyim kültürüne de sahip olmuş kadim şehirlerden birisidir. Şanlıurfa’da geleneksel giyimde yöredeki el sanatları ile daha da zenginleştirilmiştir. Giyimin tamamlayıcısı olan donatıların kullanımında kazaz ustalarının yapmış olduğu ürünlerde çeşitlilik göze çarpmaktadır. Kullanılan donatılarda yöre insanı, beğenisini, inancını, âdetini, örfünü, sosyal statüsü ve aynı zamanda yörenin kültürel aktarıcılığını da sağlamaktadır. Kazaz ustalarından istenilen ürünlerin yapımında kullanılan ipek ya da floş olması, uzun ya da kısa olması, gram olarak ağır ya da hafif olması, kullanılan başlığın üzerine yapılan işlemlerin inci, altın ve gümüş olması, başlığın yüksek ve alçak olması, kullanılan renklerin hepsine farklı anlamlar yüklenmiştir. Kazazlık ürünleri olan saç bağı, renkli kaytan, renkli altın kaytanı, raht, zaza püskülü, altın kaytanı, inci kuru/ inci saplama, sırmalı puşi, kırk düğme yelek, iggal/egal Şanlıurfa’da yer alan geleneksel giyim kuşam kültürü örneklerindedir.

3.1.1. Altın Kaytanı/ Kor Kaytanı

Sarı ipekten 2-3 cm genişliğinde, 70 ve 100 cm uzunluğunda altın lira, gaziye vb. altınlar dizilerek kullanılan boyun takısıdır. Evlerde kazaz ustalarının eşleri ve yakınları tarafından örülmüştür (KK2). Geçmişte ipekten örülürken günümüzde farklı orlon iplikler ile örülmeye devam edilmekte ve bu takı yaygın olarak kullanılmaktadır.

Altın kaytanı yapımı ve altın kaytanı (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Karakeçi Şenlikleri (Siverek Belediye’si Arşivi)

3.1.2.İnci Kuru/ İnci Saplama

Şanlıurfa’da kadınların önemli takılarından biri olan “kelep” adı verilen boyun takısının yapımında kullanılan incilerin kollar (sıralar) halinde ince ibrişimlere saplanmasına (geçirilmesine) inci saplama denilmektedir (Kürkçüoğlu ve Kürkçüoğlu, 2011: 92).

İnci kuru (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) İnci kuru kullanımı (Ahmet Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

Kazaz ustaları ve kazazlık tekniğini bilen kuyumcular tarafından ipek ya da floş ipliğe geçirilen incilerin 7 sıra (kor) olacak şekilde uç kısımlarının örülmesi ile oluşan bir boyun takısıdır. Şanlıurfa'da özellikle genç kızlar tarafından takılmıştır. Eski dönemlerde her kız mutlaka bir inci kuru takmaktaydı (KK3).

3.1.3.İggal/Egal

Geleneksel erkek giyiminde erkelerin kullandıkları puşuyu başa tutturmak için ipek ve yünden tasarlanmış yuvarlak formlu başlığa iggal/egal denilmektedir (Kürkçüoğlu, Kürkçüoğlu, 2011: 92). Top ve yassı iggal/egal olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Geçmişte çok küçük yaşlarda takılmaya başlanan iggal/egal günümüzde daha çok yaşlı insanlar tarafından tercih edilmektedir. Şanlıurfa merkez, Siverek, Harran ve Akçakale ilçelerinde günümüzde günlük yaşamda hala yaygın olarak kullanılmaktadır.

İggal/egal örnekleri (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Küçük yaşlarda iggal/egal kullanımına örnek (Yasin Küçük Arşivi)

3.1.3.1.Top İggal/Egal

Kazaz ustası 8 mm genişliğe 1 m uzunluğa sahip kendir ipliğinin üstünü siyah ipek veya floş iplik yardımıyla aralık kalmayacak biçimde sıkıca sarıp uç kısımları bağlar ve sarkıtılan kısımlara püsküllerin yerleştirip oluşturduğu çift kat olarak erkekler tarafından kullanılmakta ve yörede başlığa top iggal/egal denilmektedir.

Top iggal/egal (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Geçmiş dönemde iggal/egal kullanımı (Yasin Küçük Arşivi)

3.1.3.2. Yassı İggal/Egal

Deve yünü, kahverengi koyun yünü, orlon, floş vb. ipliklerden ortalama bir baş çevresi kadar (55-60 cm) uzunluğa sahip ipliklerin başa geçebilecek genişlikte iplik kalınlığına bağlı olarak ortalama 50-65 dolam iplik hazırlanır. Hazırlanan bu iplikler sarı sim iplik ile “s” kıvrımlar oluşturacak şekilde iplik eşit üç parçaya bölünür. 5 cm aralıklar ile 2-2.5 cm genişliğinde toplamda 6 tane boğum oluşturacak şekilde uç kısımları da işlemler ile birleştirilip saçak ve püskül yapılarak işlem tamamlanır. Diğer bir tür iggal/egal yapımı da yine aynı şekilde 55-60 cm uzunluğunda iplik kalınlığına göre 50-70 aralığında iplik sarılır oluşturulan iplik dört eşit parçaya ayrılır. Her parçanın etrafı bakır ve gümüş tel ile sarılıp 3-4 cm genişliğinde işlemler yapmaktadır. Toplamda 6 tane boğum oluşturulur. Uç kısımları tel ile birleştirip saçak ve püsküller yapılarak işlem sonlandırılır.

Orlon ve deve yününden yassı igga/egal (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Yassı iggal/egal yapımı (Ahmet Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

3.1.4. Kırk Düğme Yelek

Yarım kollu, siyah, kahverengi, lacivert, yeşil, gri, yeşil, gabardin kumaştan yapılan yörede geleneksel erkek giyiminde kullanılan “*kırk düğme göynek*” diye tabir edilen sıfır yakalı, kısa ve uzun kollu boyu bel hizasında bir cepken de giyilmektedir.

Şanlıurfa Kent Müzesi kırk düğme yelek genel ve detay örneği (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Geleneksel erkek giyiminde gömleğin üzerine giyilen yeleğe ismini veren nohut tanesi büyüklüğündeki kırk düğmeler ve yeleğin ön kısmında süsleme olarak kullanılan kaytanlar Şanlıurfa’da kazaz ustaları tarafından ipek veya floş iplik kullanılarak yapılmıştır.

3.1.5. Raht

Şanlıurfa’da fese benzer “*fes kantoz*” adında verilmiş gümüş başlığın arka bölümüne yerleştirilen ipek ipliğin üzerine 7 sıra simli ipliğin dairesel olarak sarılmış yan yana dizi şeklinde yapay saç görünümü veren bir tür baş aksesuardır. Şanlıurfa’da gümüş başlık özellikle olmazsa olmazdır. Genç kızlar tarafından kimi zaman boncuk vb. şekillerde süslenmiş, örülmüş, bazen de olduğu gibi düz kullanılmıştır.

Raht detayı (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Ön detay (Yasin Küçük Arşivi) Arka detay (Ahmet Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

3.1.6. Renkli Kaytan

Ortalama 110-120 cm uzunlukta pamuk ipliğin üst kısmına renk dizilimi turuncu-mor-yeşil ve sarı-mavi-pembe diye gruplandırılarak ipek iplikler ile oluşturulan ve her püsküle çirişten yapılıp örülmüş boncukların iplik üzerine dizilmesiyle oluşan kadın baş donatısıdır.

Renkli kaytanı yapımı ve renkli altın kaytanı örneği (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

3.1.7. Renkli Altın Kaytanı

Geçmişte kadınların baş süslemesinde kullanmış alın kısmına kırmızı renkte ve üzeri altın sırma şeritlerden oluşan bir birit yerleştirilip ucuna altınlar takılan 200-220 cm uzunluğunda pamuk iplik üzerine yan yana sarı-pembe-mavi ve turuncu-mor-yeşil renkte ipek iplikten yapılan 38 tane püskül ve her püskülün üst kısmına patiska ve çirişten hazırlanıp örülmüş boncuklar geçirilerek oluşturulan bir baş donatısıdır.

Renkli altın kaytanı yapımı, genel ve detay örneği (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

3.1.8. Saç Bağı

Birçok yörede olduğu gibi Şanlıurfa'da kadınların saçlarını örerken örgünün arasına yerleştirilen ortalama 70-75 cm uzunluğunda kazazların tavşan topuğu ismini verdikleri teknikle örülmüş uç kısmında 15 cm uzunluğunda püsküllerin yer aldığı bir saç donatısıdır.

Saç bağı (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

3.1.9. Sırmalı Puşi (Şeğr)

“Şanlıurfa’da dokuma tezgâhlarında sırmalı puşi (şeğr) yün ya da pamuk ipliğinden 80x80 cm ebatlarda kare şeklinde dokunan çok ince bir örtü çeşididir” (Karakeçili, 1997: 48). Kazazlar kenar saçıklarını büküp dört tarafına renkli püsküller yerleştirilmiştir. Erkeklerin kullandığı baş ve boyun donatısıdır. Kadınlar köfü/köfi denilen başlıkta da kullanılmıştır.

Sırmalı puşi genel görüntüsü (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi) Erkeklerde sırmalı puşi kullanımı (Ahmet Cihat Kürkcüoğlu Arşivi) Kadınlarda sırmalı puşi /köfü kullanımı (İzzet Aran Arşivi)

3.1.10. Suruç Top Püskülü

Şanlıurfa’nın Suruç ilçesinde kadınların geleneksel giyiminde yer alan köfü/köfi başlıkla birlikte kullanılan ortalama 75-85 cm uzunluğunda ipek veya floş iplikler ile kazazlık teknikleri kullanılarak yapılan bir kadın baş donatısıdır. Günümüzde kullanılmamaktadır.

Suruç top püskül genel ve detay örnekleri (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

3.1.11. Zaza Püskülü

Şanlıurfa’da kadınların kullandıkları köfü başlığın üzerine ortalama arka yüzeyi 90-100 cm ön yüzeyi 20-25 cm uzunluğunda olacak şekilde ipek veya floş iplik kullanılarak ortaya yerleştirilen mukavvanın etrafı toplamda 3 sıra olacak şekilde her bir iplik grubu 7 sıra simli iplik sarılarak oluşturulan bir baş donatısıdır. Evli kadınlar tarafından kullanılmıştır.

Zaza püskülü yapımı genel ve detay görünümü (Hanım Handan Ağırmatlı Arşivi)

Sonuç

Şanlıurfa'da geçmiş dönemlerden günümüze kadar gelen ve kadim bir sanat olan kazazlık mesleği geçmiş yıllarda Şanlıurfa giyim kuşamında olduğu kadar günlük yaşamda özellikle tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu bu coğrafyada birçok kullanım alanında yer bulmuştur. Giderek modernleşen giyim kuşam kültüründe değişimlerin yaşanması ile kazazlık sanatının hakim olduğu geleneksel giyim donatıları unutulmaya maruz kalmıştır. Birçok kazazlık teknikleri ile yapılmış baş aksesuarlarından köfü/köfi, fes kantoz başlıklarının ağırlıklarından dolayı bir süre doktorlar tarafından baş ve diş ağrılarına neden olduğu düşünülerek kullanılmamasının tavsiye edilmesi ile başlıklar üzerine takılan zaza püskülü, renkli altın kaytanı, renkli kaytan, raht, saç bağı vb. kazazlık ürünleri uzun yıllar kullanılmaması nedeniyle giderek unutulmuştur. Kazazlık ürünleri koruma altına alınmadığı için Şanlıurfa'da müzelerde nadiren rastlanılmıştır. Dokumacılığın az olması nedeniyle kazazlık tekniklerinin kullanılmasına duyulan ihtiyaç azalmıştır. Gelişen ve değişen teknolojiye ayak uyduran insanoğlu yetiştirdiği tarımsal ürünleri ve binek hayvanları taşımada araçları kullandığı için yük taşımada kullanılan dokuma heybe, yular ve ipliklere ihtiyaç duymadığı için bu ürünlere yapılan sap, süsleme ve tekniklerde kullanılan kazazlık teknikleri unutulmuş ve yok olmuştur. Bu sanatın yok olmaması için yeni kuşaklara öğretimi sağlanmalı, halk eğitim modülü oluşturulmalı, kullanılan teknikler, araçlar, kullanım alanları yazılı hale getirilmelidir. Bu sanatın bilinirliğinin artırılması için Şanlıurfa'da düzenlenen kültürel etkinliklerde bu sanat tanıtılıp gençlere sevdirmeli, yeni ustaların yetişmesi için teşvikler sağlanmalı ve daha farklı alanlarda yeni tasarımlar oluşturulmalıdır. Bu sanatın teknikleri, incelikleri broşürlerde yazılı ve görsel basında sunularak yaşatılması ve sürdürülmesi sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- AND, M. (1998). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojisi*, İstanbul: Akbank, 349-350.
- ANONİM, (2006). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*.
- AKPINARLI, H.F., BAŞARAN, F. N., BÜYÜKYAZICI, M., ERTÜRK, Y.P. TOZUN, H., (2012). *Şanlıurfa El Sanatları ve Sözlü Kültür Malzemeleri*, Ankara: Şanlıurfa İli Kültür-Sanat Araştırmaları Vakfı (Şurkav), 307.
- BAER, E. (1967). "The Planet Children in Turkish Manuscripts", *III. International Congress of Turkish Art*, (Yayınlanmamış bildiri), Cambridge.
- BABİNGER, F. ve KÖPRÜLÜ M. F. (1996). *Anadolu'da İslâmiyet*, (Tercüme: Ragıp Hulusi, Hazırlayan: Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan.
- BERTHIER, A. (1983). *Vers L'Orient*, Paris: Bibliotec Nationale, 52
- BLOCHET, E. (1914-1920). *Les Peintures des Manuscrits Orientaux de la Bibliotheque Nationale*, Paris, 308.
- ÇETİNTÜRK, B. (1963). *İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hassa Halı Sanatkârları*, İstanbul: Türk Sanatı Tarih İncelemeleri, 764-786.
- DEVELİOĞLU, Y. ve BÜYÜKYAZICI, M. (2013). "Kazaz Ustası Mahmut Özçay", *Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 395-403.

- ERONÇ, P.Y. (1984). *Giyim Süsleme Teknikleri* (Orta Dereceli Kız Teknik Öğretim Okulları), İstanbul: Milli Eğitim, 180.
- KAPAKLI, K. (2013). *Haleb Vilayet Salnâmelerinde Urfa Sancağı 1303-1326 (1886-1908)*, Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 26.
- KARAKEÇİLİ, F. (1997). *Şanlıurfa Kültürü' nün Kadın ve Erkek Giyim Kuşamına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARPU, O. (2011). *Siverek Halk Oyunları*, Siverek Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Şanlıurfa, 42
- KIRIMTAYIF, S. (1996), *XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KUŞOĞLU, M. Z. (2006). *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 262.
- KÜRKÇÜOĞLU, A. C. KÜRKÇÜOĞLU, S. S., (2011). *Şanlıurfa Çarşıları-Hanları ve El Sanatları*, Şanlıurfa Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 63-91-92-93.
- OYMAK, M. (1983). “Baş Bağlaması”, *Harran Kültür ve Folklor Dergisi*, 2(24), Şanlıurfa
- OCAK, A. Y. (2009). “Selçuklular”, *TDVİA*, C. XXXVI, İstanbul: 375-377.
- SÜSLÜ, R. Ö. (1995). “Histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman et de la Turquie (1326-1960)”, *Collection Turcica*, VIII, 269-286, 272.
- SÜSLÜ, Ö. ve URFALIOĞLU, N. (2012). “Bir Osmanlı El Yazmasına Göre XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Meslekler”, 38. *ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler*, C: 6, Ankara, 2866-2869.
- STCHOUKİNE, İ. (1966). *La Peinture Turque D’après Les Manuscrits Illustrés. I’ partie: De Süleyman I’ a Osman II, 1520-1622*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- TEZ, Z., (2016). *Meslekler Tarihi, ’’ Eski Çağlardan Günümüze Zanaatsal ve Sanatsal Uğraşlar’’*, İstanbul: İnkılap, 31.
- TERZİ, M., (2007). “Lidyalılardan Miras Kalan Zanaat: Kazazlık” *Karadeniz Meydan Dergisi*, 4
- UĞURLU, S. S., (2018). *Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar*, (Sanatta Yeterlik Eser Metni), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1986). “*Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref(Sanatkârlar) Defterleri’’ Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 23-76.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi 10.12. 2019)

Kaynak Kişiler

- KK1:** Mehmet Tezcanlar’ın oğlu Ali Tezcanlar, Şanlıurfa 1956, ortaöğretim, Kazaz Ustası (Görüşme: Kazaz Pazarı’nda 14.11. 2019)
- KK2:** Fethi Suveren, Şanlıurfa 1942, ortaöğretim, Eski kazaz ustası (Görüşme: Kazaz Pazarı’nda 24.09.2019)
- KK3:** Mehmet Emin Güngör, Şanlıurfa 1942, ortaöğretim, Kazaz ustası (Görüşme: Balıklıgöl Rıvzaniye El Sanatları Külliyesi 14.12. 2019)
- KK4:** Müslüm Saraç, Şanlıurfa 1957, lise, Kilim satıcısı (Görüşme: Sipahi Pazarı 01.10.2019).

KK5: Kazaz Ustası Mehmet Tezcanlar'ın oğlu Nuri Tezcanlar, Şanlıurfa 1959, lise, Emekli memur (Görüşme: Kazaz Pazarı'nda 24.09. 2019)

KK6: S. Sabri Kürkçüoğlu, Şanlıurfa 1957, yüksek lisans, Harran Üniversitesi Öğr. Gör. El Sanatları Araştırmacısı (Görüşme: 28.05.2019)

Fotoğraf ve ses kayıtları Hanım Handan Ağırmatlı arşivinde yer almaktadır.